

АЛЯКСАНДР СМОЛІК

ДАМІНАНТЫ КУЛЬТУРАТВОРЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ НА МЯЖЫ СТАГОДДЗЯЎ

У канцы 80-х гадоў XX стагоддзя радыкальна мяняюцца змест, дынаміка і механізмы сацыялізацыі асобы. Карэнныя пераўтварэнні ў эканамічным, сацыяльна-палітычным і духоўным жыцці раскрылі істотныя супярэчнасці ў развіцці культуры, абумовілі прыняццё новых змен у сістэме адукацыі і выхавання, выявілі неадпаведнасць шэрагу кампанентаў культурна-асветніцкай дзейнасці. У працэсе даследаванняў высветлілася, што ў сацыяльна-дыферэнцыраваным грамадстве няма адзінай сістэмы каштоўнасцяў, а адзіная культурная прастора існавала як абстракцыя, разумовая канструкцыя, а не рэалія культурнага жыцця, у якой гэтых прастораў мноства і знаходзяцца яны ў супярэчлівым узаемадзеянні. У якасці прыярытэтных вызначылася каштоўнасць індывідуальна-асобаснага пачатку.

Аналіз практыкі культурнай дзейнасці паказаў, што ў сацыяльна-культурнай сферы існавалі глыбокія супярэчнасці, якія складаліся на працягу дзесяцігоддзяў. Намі вылучаны найбольш істотныя з іх. Гэта супярэчнасці паміж:

рэальнымі культурнымі запатрабаваннямі і інтарэсамі насельніцтва і ступенню іх задавальнення;

неабходнасцю карэннага абнаўлення матэрыяльнай базы і матэрыяльна-гаспадарчым забеспячэннем галіны па астатковым прыцыпе;

дэмакратычнай прыродай сацыякультурнай дзейнасці і аўтарытарна-бюракратычнай сістэмай кіравання культурай;

ростам плюралізму ў рэфармуемым грамадстве і старой парадыгмай культурнага развіцця.

Вывучэнне цяперашняй сацыякультурнай сітуацыі ў Беларусі сведчыць аб тым, што ў краіне назіраюцца недастатковае развіццё грамадскіх структур, крызіс галіновай мадэлі арганізацыі і кіравання культурнымі працэсамі, глыбокае адставанне ўсёй культурна-асветнай сферы.

Такім чынам, выяўляючы пазітыўныя тэндэнцыі развіцця масавых культурных працэсаў (пашырэнне сацыяльнай прасторы і відаў штодзённай культурна-адпачынкавай дзейнасці, павышэнне ўдзельнай вагі самадзейных формаў культурнай актыўнасці і арганізацыі вольнага часу, з'яўленне новых субкультурных утварэнняў і ініцыятыўных суб'ектаў сацыякультурнага дзеяння), пры даследаванні неабходна адначасова ўлічваць развіццё негатыўных і супярэчлівых тэндэнцый у рамках гэтых жа працэсаў.

Дэструктыўныя працэсы, якія адбываліся ў сферы культуры трансфармуемага грамадства, больш абвострана праяўляліся ў пацярпелых ад чарнобыльскай тэхнагеннай катастрофы рэгіёнах. Характар і велічыня ўрону, нанесенага катастрофай, з'явіліся велізарнымі дэстабілізуючымі фактарамі сацыяльна-культурнага развіцця посткатастрофнага соцыуму, аказалі адмоўнае ўздзеянне на ўсе сферы жыццядзейнасці чалавека, у тым ліку і культуру.

Сацыялагічныя, псіхалагічныя і антрапалагічныя даследаванні сведчаць, што пад уздзеяннем вынікаў катастрофы ў вялікай колькасці людзей, што жылі на забруджаных тэрыторыях, адбылася каштоўная і практычная пераарыентацыя. Пастаяннае парушэнне балансу інтарэсаў выклікала ў людзей пачуццё, што іх сацыяльная абароненасць зменшылася. У сувязі з гэтым у значнай часткі насельніцтва, асабліва моладзі, узмацнілася арыентацыя на індывідуальную вертыкальную мабільнасць, на індывідуальнае выжыванне. Назіралася развіццё так званага групавога эгаізму, г.зн. спробы любымі сродкамі абараняць індывідуальныя інтарэсы праз групавыя. Даследаванні сведчаць аб узмацненні стыхійнага працэсу сацыяльнага параўнання, у выніку чаго ў пэўнай катэгорыі насельніцтва адзначаюцца дэвіянтныя паводзіны.

Метадалагічнай перадумовай сучаснай культурнай палітыкі, такім чынам, становіцца асэнсаваная патрэбнасць у выпрацоўцы сістэмнага ўяўлення аб культурным жыцці грамадства, прынцыпова іншай мадэлі арганізацыі культуры, вольнага часу, асветы насельніцтва. На працягу некалькіх дзесяцігоддзяў у аснове сацыяльна-культурнай дзейнасці знаходзілася суб'ект-аб'ектная тэарэтычная мадэль арганізацыі вольнага часу людзей. Сутнасць гэтай мадэлі заключалася ў тым, што насельніцтва разглядалася не ў якасці суб'екта арганізацыі ўласнага адпачынку і тым больш суб'екта сацыяльна-культурнай дзейнасці, а ў

якасці аб'екта ўздзеяння з боку дзяржаўных і грамадскіх структур, аб'екта, які яны закліканы выхаваць. Кардынальная перабудова грамадства адбывасца ў 90-я гады. Яна стварыла перадумовы пераходу да новай мадэлі арганізацыі культурнай дзейнасці, пры якой галоўным суб'ектам становіцца само насельніцтва.

На канцэптuallyным узроўні шматлікія сацыяльныя інстытуты, грамадскія арганізацыі ў духоўных працэсах таксама з'яўляюцца суб'ектамі, але іншага кшталту. Увесь сэнс іх дзейнасці заключаецца ў тым, каб стварыць умовы, неабходныя для развіцця ініцыятывы, актыўнай творчасці людзей у сацыяльна-культурнай сферы. У сувязі з гэтым дзяржаўныя і грамадскія структуры паступова вызвалюцца ад неўласцівых ім функцый і канцэнтруюць намаганні на трансляцыі і развіцці культуры, арганізацыі культурных зносін і адпачынку насельніцтва. Безумоўна, яны адначасова павінны займацца і фарміраваннем масавай грамадскай свядомасці, выхаваннем усіх катэгорый насельніцтва ў духу агульначалавечых каштоўнасцяў, гуманізму, дэмакратычных ідэалаў.

Такім чынам, пераход да якасна новага стану сацыяльна-культурнай сферы патрабуе пераарыентацыі ад устаноў, прадпрыемстваў і арганізацый культуры і мастацтва.

Даследаванне зместу сацыяльна-культурнай дзейнасці ажыццяўлялася намі ў двух накірунках: па-першае, з пазіцыі сучаснай сацыяльна-культурнай сітуацыі ў беларускім грамадстве і стану інфраструктуры культуры; па-другое, з улікам канкрэтных сацыяльна-культурных умоў, уласцівых посткатастрофнаму соцыуму. У працэсе вывучэння зместу і відаў культурнай работы ў даследаваным рэгіёне выявіліся некаторыя агульныя прынцыпы, характэрныя для гэтага віду грамадскай практыкі. Трэба адзначыць, што ў гэты перыяд адбывалася трансфармацыя сістэмы прынцыпаў культурнага развіцця, абумоўленая новай сацыяльна-культурнай сітуацыяй, працэсамі дэмакратызавання і гуманізацыі, новымі запатрабаваннямі і інтарэсамі людзей.

У ліку прынцыпаў культурнай дзейнасці метаэгодна вылучыць наступныя:

- гуманізацыі зместу і ўсяго выхаваўчага патэнцыялу, іх усёабдымнага падначалення інтарэсам, запатрабаванням і ўстаноўкам асобы;
- свабоды творчай дзейнасці і самаразвіцця культурных працэсаў, плюралізму накірункаў і стыляў у творчасці, адмовы ад манопалізму ў культуры;

- усеагульнай масавай культуратворчасці, самаарганізацыі, самацвярджэння асобы як дамінуючай прыкметы;

- дыялектычнага адзінства і пераемнасці культурна-гістарычнага, нацыянальна-этнічнага вопыту, традыцый і інавацый;

- спалучэння дзяржаўных і грамадскіх пачаткаў у арганізацыі культурнай дзейнасці.

Шэраг гэтых прынцыпаў знайшоў сваё адлюстраванне ў законе Рэспублікі Беларусь “Аб культуры ў Беларускай ССР” і ў праграме ААН і ЮНЕСКА “Дзесяцігоддзе развіцця культур (1988—1997 гг.)”. Перш за ўсё гэта ўлік культурнага аспекту развіцця, захаванне культурных здабыткаў, удзел у культурным жыцці і развіцці, стымуляванне творчасці ў галіне мастацтва і іншыя.

Тэарэтычнае асэнсаванне якасна новых прынцыпаў функцыянавання сферы культуры толькі пачынаецца, хаця ў Беларусі ўжо назапашаны пэўны вопыт сацыякультурнай дзейнасці як грамадскай сістэмы. Яго асэнсаванне магчымае на стыку такіх фундаментальных навук, як філасофія, культуралогія, сацыялогія, гісторыя, псіхалогія, эканоміка, педагогіка і іншыя. Прырода і прызначэнне культурнай дзейнасці разглядаюцца ў культуралагічным аспекце. Гэты аспект ахоплівае шырокі спектр сучасных метадаў работы, уключае цэлы блок першапачатковых паняццяў культурных каштоўнасцяў, здабыткаў, прынцыпаў і функцый, творчасці, прыватных і галіновых метадык айчыннага і замежнага вопыту.

Адметнымі становяцца добраахвотнасць, актыўнасць розных груп насельніцтва і індывідуумаў. У сацыяльна-культурнай сферы вольнага часу адбываюцца не толькі ўзнаўленне здольнасці да творчай працы, але і развіццё асобнасцяў чалавека, перадача жыццёвага вопыту ад старэйшых малодшым, ажыццяўляецца шэраг сацыяльна значных функцый. У 90-я гады назіраецца тэндэнцыя да актывізацыі самаарганізацыі і росту колькасці прафесійных і маладзёжных клубаў, аматарскіх аб'яднанняў, жаночых культурных супольнасцяў, культурных таварыстваў нацыянальных меншасцяў. Толькі ў 1998 годзе ў Беларусі налічвалася 18 тысяч аматарскіх гурткоў і калектываў. Свабодны выбар адпачынаковых заняткаў, звязаных з рэкрэацыяй, самаразвіццём, самарэалізацыяй, зносінамі, рознымі інтарэсамі, аздаравленнем, ажыццяўляюцца з улікам інтарэсаў і запатрабаванняў чалавека.

Сацыяльна-культурная дзейнасць вызначаецца глыбокай асобнай накіраванасцю, таму што дазваляе рэалізаваць індывідуальныя інтарэсы, абумоўленыя біялагічнымі асаблівасцямі і сацыяльна-псіхалагічнай структурай асобы. Яна можа быць як індывідуальнай, так і калектывнай, ёй уласцівая пэўная мэтанакіраванасць. Неабходна адзначыць таксама яе гуманістычны, культуралагічны, развіццёвы характар.

Характэрнай рысай сацыякультурнай дзейнасці з'яўляецца тое, што яна рэалізуецца ў інстытуцыяльных і неінстытуцыяльных формах. Аналіз паказаў, што сістэма сацыяльных інстытутаў нашай краіны, якія арганізуюць і рэгулююць працэсы стварэння, захавання і спажывання духоўнай прадукцыі, разгалінаваная. Да суб'ектаў сацыяльна-культурнай дзейнасці належаць установы і арганізацыі, якія зай-

маюцца распрацоўкай стратэгіі і ажыццяўленнем палітыкі ў сферы духоўнай культуры, кантралююць і арганізуюць распаўсюджванне мастацкай прадукцыі. Дзяржаўныя і мясцовыя органы ўлады выступаюць як паўнамоцныя суб'екты распрацоўкі і рэалізацыі агульнадзяржаўнай і рэгіянальнай сацыяльна-культурнай палітыкі, эфектыўных праграм сацыяльна-культурнага развіцця рэгіёнаў і абласцей. Яны ва ўзаемадзейні з грамадскімі арганізацыямі ўдасканальваюць сістэму сацыяльных, арганізацыйна-прававых і эканамічных гарантый развіцця мастацтва і культуры і ствараюць неабходныя ўмовы для далучэння насельніцтва да нацыянальнай і сусветнай культурнай спадчыны.

Тэарэтычнае асэнсаванне сучаснай сацыякультурнай дынамікі паказала, што ў грамадскай свядомасці ў 90-я гады ХХ стагоддзя фарміруецца адпаведнае аб'ектыўнаму стану рэчаў уяўленне аб тым, што пытанні культуры вырашаюцца не толькі дзяржаўнымі ўстановамі, прадпрыемствамі і арганізацыямі. У сферы культуры, як і ў іншых галінах жыцця, адбывалася актыўнае раздзяржаўленне, ствараліся нетрадыцыйныя культурна-асветныя структуры, якія фінансаваліся недзяржаўнымі суб'ектамі.

Развіццё сацыяльна-культурнага жыцця адбываецца па двух паралельных каналах: праз сістэму ўстаноў, прадпрыемстваў культуры і праз розныя самадзейныя арганізацыі культурна-адпачынкавай актыўнасці насельніцтва, ініцыятыўныя фарміраванні. Апошні канал актыўна развіваецца і аказвае пэўны ўплыў на фарміраванне культурнага патэнцыялу асобы.

Масавыя грамадскія фарміраванні (рухі, аб'яднанні, фонды і інш.) знітаваныя з палітычным, эканамічным і духоўным жыццём людзей. Сацыяльна-культурныя функцыі імі ажыццяўляюцца як на агульнадзяржаўным узроўні, так і ў мясцовым, лакальным маштабе — у вытворчай, культурна-выхаваўчай, бытавой, адпачынкавай сферах; яны даюць чалавеку магчымасць рэалізаваць свае сілы і здольнасці ў розных відах сацыяльна-культурнай дзейнасці. Грамадска-добраахвотныя фарміраванні як суб'ект інавацый у сферы культуры і вольнага часу з'явіліся, па сутнасці, спрыяльным асяроддзем, якое жывіць сацыяльна-культурную актыўнасць людзей, дае прастор ініцыятыве, пошуку, творчасці. Такое асяроддзе дазваляе падтрымліваць максімальна высокі ўзровень спантаннай актыўнасці людзей у сферы культуры і вольнага часу.

Як паказалі даследаванні, узроўні ўзаемасувязі дзяржаўных і грамадскіх структур у сацыяльна-культурнай сферы далёка не аднолькавыя. Адсутнасць моцных і пастаянных кантактаў паміж сацыяльна-культурнымі і грамадскімі фарміраваннямі глумачыцца мноствам прычын. Па-першае, суб'екты дзейнасці не мелі дастаткова поўнага ўяўлення аб мэтах, змесце і формах супрацоўніцтва; недастатковая

ўвага удзялялася ім мясцовымі органамі ўлады. Акрамя таго, у соцыуме назіпаінаны небагааты вопыт дзейнасці фондаў, рухаў, грамадскіх арганізацый. Разам з тым у дзяржаўных органаў, устаноў і добраахвотных фарміраванняў не размяжоўваліся функцыі. Кожнае аб'яднанне, абапіраючыся на сваё асноўнае сацыяльнае прызначэнне, звязанае з той ці іншай сферай грамадскага жыцця, выступала з праграма сацыяльна-культурных ініцыятыў сумесна з дзяржаўнымі ўтварэннямі, якія былі блізкія ім па накірунку або ўзроставых, сацыяльных, прафесійных узроўнях насельніцтва.

Сацыяльна-культурнае асяроддзе заўсёды цесна звязана са зменамі ў вытворчым, грамадскім жыцці калектыву. Негатыўныя працэсы ў сацыяльна-эканамічнай дзейнасці прадпрыемства самым непасрэдным чынам адбіваюцца на сацыяльна-культурнай сферы. У выніку эканамічнага крызісу ў Гомельскай і Магілёўскай абласцях спынілі існаванне многія бібліятэкі, клубы, дзіцячыя музычныя школы, калектывы мастацкай самадзейнасці.

Такім чынам, сацыяльна ўзважаная палітыка працоўнага калектыву ў сферы культуры і вольнага часу вызначаецца яго сутнаснымі рысамі. Калектыў выступае ў якасці носьбіта п'ўных прынцыпаў дзейнасці і паводзін, этычных і астэтычных нормаў і каштоўнасцяў. Узровень калектыўнай свядомасці як важнейшага фактара, які вызначае яго адносіны да культуры, уключае маральныя ўстаноўкі і матывы паводзін.

З культурна-асветніцкай дзейнасцю ў той ці іншай ступені звязана арганізацыя вольнага часу ў санаторна-курортных, спартыўна-аздараўленчых і турыстычна-экскурсійных цэнтрах, якія садзейнічаюць інтэграцыі адначынку, умацаванню здароўя, духоўнаму ўзбагачэнню і развіццю асобы.

Інструментам гуманізацыі, кансалідацыі грамадства, сацыялізацыі асобы, стварэння спрыяльных умоў для яе духоўнага развіцця з'яўляецца сям'я. У сістэме каштоўнасных арыентацый сям'і дзе працэс перамяшчэння ад сферы непасрэднага спажывання духоўных даброт да сферы культурнай дзейнасці, якая дапамагае самаразвіццю і самасцвярджэнню сям'і, забяспечвае ёй права на свабоду волі і выбару па сутнасці, стварае неабмежаваную прастору для палітычнай, сацыяльнай, культурнай творчасці кожнай сям'і, творчага развіцця традыцый сямейнай педагогікі.

Шамаглікія сацыяльныя інстытулы нашай краіны цесна звязаны не толькі з эканамічнай, сацыяльна-палітычнай, але і з духоўнай сферай жыцця насельніцтва посткатастрофнага соцыуму. Яны аб'ядноўваюць людзей для сумеснай дзейнасці па задавальненні сацыяльна-культурных патрэб чалавека, вырашэнні канкрэтных сацыяльна-культурных задач.